

DE AANPAK VAN HET KWAAD, VOORWERPEN MET KRACHT

Harrie Leyten

Lang geleden leefde er in een dorp in Zuid Ghana een vrouw. Haar naam was *Akua* (uitspreken: e-koe-a) omdat zij op een *Woekoeda*, woensdag, geboren was. Zij was jong en mooi. Ze was gehuwd met een lieve, zorgzame man. Ze leek gelukkig te zijn. Toch ging zij gebukt onder een zwaar verdriet: ze had geen kinderen. Ze was al meer dan een jaar getrouwd, maar was nog niet zwanger. Ten einde raad zocht zij steun bij een *akomfo*, de priester van het plaatselijke heiligdom, om de oorzaak van haar tegenslag te weten te komen. Het verhaal vertelt niets over de oorzaak, maar wel over het advies van de deskundige. Hij vroeg de vrouw om een beeldsnijder te vragen voor haar een beeldje te snijden van het kind dat zij wenste. Een kunstenaar sneed voor haar een beeld van een kind, een meisje. De keuze voor een meisje lag voor de hand: haar volk, de Fanti hebben een

AKUA BEELDJE. Fanti Ghana.
Foto: Joris Leyten

klein en fijn gesneden, waardoor het voorhoofd, teken van intelligentie, groot is. (zie afbeelding) (Rattray 1927)

moederrechtelijke cultuur, d.w.z. overerving gaat via de moederlijke lijn. Meisjes zijn daarom meer gewild dan jongens. Maar, zo had de vrouw gezegd, ze wil een intelligent kind, met een hoog voorhoofd. (zie afbeelding)

Toen het beeldje klaar was en versierd met minuscule kraaltjes, bracht ze het naar de orakeldeskundige. Die zegende het beeldje en adviseerde de vrouw om het beeldje op haar rug in haar omslagdoek te dragen, alsof het een echt kind was, zoals alle moeders hun kind dragen. Enkele maanden later ontdekte *Akua* dat zij zwanger was. En negen maanden later werd haar kind, *ba*, geboren. Iedereen noemde het *Akuaba*, het kind van *Akua*. Het kwaad van haar onvruchtbaarheid was aangepakt, en met succes.

Sindsdien is het wijdverspreid gebruik geworden bij de Fanti en bij andere Akan-sprekende volkeren in Ghana voor vrouwen die niet zwanger kunnen worden om een beeldje van een kind te laten maken en met zich mee te dragen, als een gebed in hout aan de krachten die de menselijke vruchtbaarheid regelen.

De Ashanti hebben gekozen voor een andere vorm van het beeldje. Bij hen heeft een *Akuaba* een plat en perfect rond hoofd. Het gezicht is

Voorwerpen-met-kracht

In heel Afrika komen voorwerpen-met-kracht voor, die onheil moeten afwenden, of juist heil moeten brengen, die ziekte genezen of conflicten oplossen. Deze krachten zijn niet eigen aan het voorwerp maar worden er aan toegekend, waardoor het voorwerp de kracht wordt die kan handelen om het beoogd effect te bewerkstelligen. De antropoloog Alfred Gell heeft deze voorwerpen–met-kracht *social agents* genoemd. (Gell, 1998,17) Een *social agent* is (in de woorden van Gell) iemand die *social agency* uitoefent, met andere woorden ‘a person who causes events to happen’. Hij maakt een onderscheid tussen gebeurtenissen veroorzaakt door fysieke wetten, zoals een onweer, of een overstroming in de regentijd, en daden (acties) die veroorzaakt worden door ‘vooropgezette bedoelingen’. In dit laatste geval is sprake van het toekennen van een kracht aan de ‘agent’ als het een mens betreft, of aan een ‘actant’ als het een voorwerp betreft met een ‘mind’ net als die van een mens. Gell zegt, dat aan dieren en voorwerpen een ‘mind’ en bedoelingen toegekend kunnen worden , maar dat het uiteindelijk toch de ‘human mind’ is, die aan het werk is. Voor een meisje is haar pop een ‘*social agent*’ en voor sommige mannen is hun auto een ‘*social agent*’ (‘hij brengt me overal naar toe’). (Leyten, 2015, 27)

Vanuit deze theorie kunnen we concluderen, dat de oude opvatting (die in kringen van missionarissen en zendelingen populair was) dat Afrikaanse beelden en andere voorwerpen (die voorzien waren van ‘magische’ attributen) ‘afgodsbeelden’ zijn, niet houdbaar is. Het is bekend, dat bij voorwerpen-met-kracht die in Congo door verzamelaars werden gekocht om meegenomen te worden naar Europa, de toegekende kracht werd ‘verwijderd’ door de orakeldeskundigen , voordat de voorwerpen werden overhandigd aan de blanke kopers. Het is ook bekend dat bij beelden in Congo, waaraan ooit een kracht was toegekend, deze kracht als verloren werd beschouwd, als de dorpelingen meenden dat het beeld (de kracht) niet langer effectief was. Wanneer bijvoorbeeld, door ouderdom of verwerking, een beeld niet meer werkzaam was, kon het voorwerp zonder scrupules worden weggegooid.

De kracht die aan een beeld wordt toegekend in een Afrikaanse religieuze context, is zichtbaar in voorwerpen die aan het beeld worden bevestigd. Het beeld is bijna altijd van hout. Voorwerpen die eraan bevestigd worden en waaraan de effectiviteit van het beeld wordt toegekend, kunnen van velerlei aard zijn, zoals botten of schedels van bepaalde dieren, schelpen, bladeren of kruiden, of andere materie die een directe of indirecte band of gelijkenis hebben met de ziekte (die genezen moet worden) of het probleem (dat om een oplossing vraagt). Bijna overal worden deze toegevoegde voorwerpen omschreven als medicijnen, omdat zij de heilzame werking bevatten. Maar ook deze voorwerpen hebben hun helende kracht niet uit zichzelf. De kracht wordt aan de voorwerpen toegekend door een ‘priester’. Dat sommige voorwerpen een gelijkenis vertonen met de ziekte, helpt het proces van de toekenning.

Het *Akuaba* beeldje van de onvruchtbare vrouw is een voorwerp met kracht. Het is vervaardigd zodat het een gelijkenis heeft met het gewenste kind. De effectiviteit komt niet voort uit het hout waarvan het beeldje gemaakt is of uit zijn vormgeving, maar uit de kracht die door de zegening van de *okomfo* toegekend wordt aan het beeldje voor dat ene doel: zwangerschap en bevalling. Na de bevalling verliest het beeldje die kracht. Het heeft die

kracht niet meer nodig. Het beeldje kan aan het kind gegeven worden als een speelobject, of verkocht aan een verzamelaar.

Minkisi

Een aantal bevolkingsgroepen in de Democratische Republiek Congo, Cabinda, Gabon en Congo Brazzaville heeft voorwerpen-met-kracht, die zij *Minkisi* (enkelvoud: *nkisi*) noemen. Zij komen in verschillende vormen voor. De bekendste zijn houten figuren van mensen of dieren, waarin spijkers en andere stukjes ijzer zijn geslagen. Deze voorwerpen-met-kracht worden ingezet voor verschillende doeleinden, waaronder het genezen van een ziekte, maar ook het veroorzaken van ziekte, het toebrengen van onheil aan een ander mens of om wraak te nemen. *Minkisi* bestaan uit een soort vat of behuizing met daaraan toegevoegd de medicijnen. Het vat (*nitu*) kan een kalebas zijn, of een doos of aardewerken pot, een schelp of een houten figuur. De medicijnen (*bilongo*) die daaraan toegevoegd zijn, worden beschouwd als het werkzame deel van iedere *nkisi*. De keuze voor deze medicijnen wordt bepaald door de gelijkenis van de naam van de plant of de schelp met de ziekte of het andere doel waarvoor de medicijnen worden aangewend. Maar de rol die een *nkisi* speelt in de samenleving kan ook de vorm ervan bepalen. Zo verschillen *minkisi* voor divinatie of het opsporen van heksen en dieven, van andere die ingezet worden bij het genezen van ziekte, en het voeren van oorlog. (MacGaffey 1991, 6)

NKISI mabiala ma ndembe Yombe, Congo
(Foto H. Maertens)

Minkisi hebben een belangrijke rol in iedere samenleving. Kleinere versies van *minkisi* kunnen gedragen worden door individuen om hem of haar te beschermen in het leven van iedere dag. De grotere versies hebben naast hun maatschappelijke rol, altijd een religieus aspect. Om een conflict tussen twee dorpen of twee buurtschappen op te lossen, kan een groot *nkisi* beeld tussen beide partijen worden geplaatst als een mediator. Beide partijen beloven vrede, door een spijker in het beeld te slaan als bewijs van hun overeenkomst. Zij weten dat als een van hen de vrede verbreekt, de *nkisi* hen zal straffen. De straf wordt gevreesd, want hij kan veel leed betekenen, zelfs de dood.

Een *nkisi* wordt vervaardigd door een *nganga* of priester van het plaatselijk heiligdom. Dit betekent niet dat hij zelf het beeld snijdt. Dit gebeurt meestal door een ervaren beeldsnijder, maar voor het maken van een *nkisi* is het werk van de kunstenaar niet het belangrijkste onderdeel. De *nganga* verzamelt de juiste *bilongo*, medicijnen, specifiek voor het beoogde doel. Het verzamelen geschiedt in stilte, terwijl de priester als het ware zich

terugtrekt in afzondering. Als hij klaar is met de voorbereidingen, activeert hij het beeld, zodat het vanaf dat moment ingezet kan worden in zijn religieuze functie. De *nganga* blijft de eigenaar, verantwoordelijk voor het welzijn van de *nkisi*. Hij voedt het, brengt olie aan en ontvangt namens de *nkisi* offers die gebracht worden. Het succes van een *nkisi* kan worden afgemeten aan het aantal spijkers dat in het beeld zijn geslagen. Een *nkisi* wordt voor gebruik door een individu, door de *nganga* in een speciale ceremonie geactiveerd. Hij heeft dan zijn lichaam wit en zwart geschilderd.

Voor iedere publieke gelegenheid waarbij een beroep gedaan wordt op een *nkisi nkondi* (een speciale *nkisi*) moet het voorwerp-met-kracht geactiveerd worden. Dit kan gebeuren door een spijker in het beeld te slaan, hem met schelden te beledigen, alcohol over hem te gieten of om buskruit te laten ontploffen naast het beeld. Dit alles moet de *nkisi* boos maken. Pas dan zullen zijn krachten effectief zijn. Terwijl de *nganga* aan het werk is, vormen de mensen die op het ritueel zijn afgekomen, een koor, zingen, dansen en tonen hun betrokkenheid bij het ritueel.

Als de *nkisi* eenmaal geactiveerd is en zijn werkzame krachten gereed zijn om het voorliggende probleem op te lossen, zal de *nganga* namens de cliënt hem het probleem voorleggen: "Wie heeft mij ziek gemaakt? Wie heeft mij onrecht aangedaan? Wie heeft mij tegenslag bezorgd? Als het een heks is, neem actie! Moge zijn huis en familie vernietigd worden. Hoort U mij?"

Het is aan de *nganga* om de boosdoener op te sporen. Het is aan de *nkisi* om het probleem op te lossen. Zijn effectiviteit werkt tijdens het ritueel en het ritueel is effectief als aan alle voorschriften zijn voldaan. Het agressieve opwekken van de *nkisi* maakt daar deel van uit. Of het werkt, wordt spoedig duidelijk. Als een dorpeling ziek wordt binnen enkele dagen na het ritueel, wordt aangenomen dat hij de schuldige is en dat de *nkisi* hem daarvoor straft.

Gebruikte literatuur:

- Cole, Herbert and Doran Ross (1977) *The Arts of Ghana*. Los Angeles. Museum of Cultural History
- Deimel, C and C. Seige (2012) *Minkisi. Skulpturen vom unteren Kongo*. München. Deutscherkunstverlag
- Gell, Alfred (1998) *Art and Agency. An Anthropological theory*. Oxford. Clarendon Press
- Leyten, Harrie (2015) *From Idol to Art. African 'objects-with-power': a challenge for missionaries, anthropologists and museum curators*. African Studies Centre, Leiden
- MacGaffey, W. (1991) *Art and Healing of the Bakongo, commented by themselves: Minkisi from the Iaman Collection*. Stockholm: Folkens museum Ethnografika.
- Rattray, R. S. (1927/ 1957) *Religion and Art in Ashanti*. Oxford, OUP
- Tollebeek, J (2010), *Mayombe. Rituele Beelden uit Congo*. Tiel. Lannoo